

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ФИЛОСОФСКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ВЪЗГЛЕДИ

Михаил Бъчваров

Всяко юбилейно чествуване предполага отдаване на дължимото на юбиляря — благодарност към неговото дело, творчество и наследство. Но наред с възхвалата съвременникът очаква оценка на това, което е оставено на наследниците. Да се прочете, да се разгледа творчеството на юбиляря двuasпектно: в системата на духовните и социално-политическите ценности на неговото време и с оглед тенденциите на нашето време — това е отговорната задача.

Можем ли ние да заявим, че мислителят с духа и сърцевината на делото и живота си е наш съвременник. Дали неговото творчество актуално присъствава в националната ни култура. И най-важното, дали днес то е източник на размисли, дискусии, одобрение или отрицание.

Дълбоко съм убеден, че Любен Каравелов е такава многостранна личност с богата социално-политическа дейност и с разнообразно литературно, публицистично и философско-социологическо творчество, които са единство на конкретно-историческа значимост и актуална ценност. Немислима е историята на Българското възраждане като цялостен процес без Каравелов. Неразбираема, обеднена и недостатъчно действена би била българската национална култура без Любен Каравелов. Каравеловото наследство е актуална тенденция в интелектуалния живот на българите. Нашите съвременници пишат, обсъждат и дискутират живота и творчеството на Каравелов и масовият български читател незабавно купува всичко за Каравелов, вълнува се от всичко ново за него.

За него пишат историци и литератори, философи и социолози, публицисти и поети.

Изследват го и го тълкуват чужденци — удивени от факта, че е творил на три езика, създал литературни ценности с непреходна стойност на два народа, свързал идеята за славянската взаимност със свещеното право на всеки народ за самостоятелност и национална самобитност, обосновал национална революционна концепция за свобода и независимост — плод на жизнения му опит, оригиналният ум и критично възприемане на ценното от руската, европейската и американската култура.

Всичко създадено от Каравелов, целият жизнен път на Каравелов и политическата дейност на Каравелов са единна слав, единен замисъл, единствена върховна цел — Освобождението на България, консолидирането на българите като нация и нейното самоутвърждаване сред свободните народи на европейския континент. За достигане на тази върховна цел Каравелов предложи и приложи няколко социално-политически метода в различни етапи на своя неспокоен жизнен път, които имат различна историческа стойност за българския народ.

Като личност с универсална надареност Каравелов предприема изумително изследване на бит и фолклор, на култура и история, на актуално битие и социална структура на своя народ. Възсъздаде ги в проза и поезия, в публицистика и научни изследвания, за да създаде социално-политическа концепция за освобождаването и бъдещето на поробена България. Но Каравелов е наш съвременник и с това, че като всепризнат ръководител на БУРК, като национален мислител направи сериозен опит да създаде нов светоглед, нова философско-социологическа концепция, която да е близка до съзнанието на българския народ, до неговите житейски представи и традиционно мислене.

В статията си „Нашата книжовност“ Каравелов подчертава: „А на българския народ са потребни чисти български книги, с български народен дух, с българско направление и с български поглед . . . на българите са потребни повече книги самобитни. . . Българският народ трябва да има умствена храна. . . , когато един народ захваща да живее, то нему трябва здрава и чиста храна. . . на народните водачи и писатели е обязаността не да увеличават суеверията и заблужденията, а да чистят тая ръжда, която е покривала до днес българския живот. Нам е потребна днес наука, наука положителна, наука жива, наука човеческа.“¹

Тъкмо тук е новаторството на Каравелов. Опрян на критичния анализ на културата и философията на древността и съвремението му, опиянен от възторг към научните открития на XIX в. и изпълнен с хуманистична вяра и преклонение пред битието на човека, той създаде философски антропологически мироглед. Той има два извора, два източника, две опори — науката и знанието за човека. Неслучайно той непрекъснато през всички етапи на дейността си издига, формулира и поддържа два лозунга: „Знанието е сила“ и „Опознай себе си“.

В края на 60-те и 70-те години на миналия век Каравелов действително издигна на нов етап българската философска култура, като в основата на новия светоглед постави единството на естествознание и човекознание. Този светоглед бе доразвит и обогатен от Ботев и превърнат в последователно материалистическо „миросъзерцание“.

Наричаха и наричат често Каравелов еkleктик, последовател на едно или друго философско-социологическо течение в Европа или Русия и спорят за това. Доводите са, че той цитира, опира се и излага възгледите на древните, на западните просветители Дрейпър, Бъкъл, Кери, на немските вулгарни материалисти Фогт, Молешот и Бюхнер, на Конт и френските материалисти, на Чернишевски, Херцен и Писарев, на Шевченко и Нютон, на Дарвин и на Йоан Екзарх Български, а критикува Хегел, спекулативната философия, схоластиката и мистицизма. Да! Това е вярно. Каравелов действително познава, изучавал е и е цитирал тези мислители. Но тъкмо в това, че върху критичния анализ на световната философия и социология създаде своята „здрава и реална“ философия, е оригиналното в творчеството на Каравелов.

Л. Каравелов напълно отхвърля старата схоластична философия. Него не го задоволява и философията на Хегел и всяка друга философия, която не е свързана с естествознанието и живота. „Старата философия и психология. . . претърпяха поражение и възприеха съвсем нова форма, действително тръгнаха по своя истински път: философията на натуралистите прекъсна връзката си с философията на теолозите, а психологията загуби някогашното си значение. . . теоретичната философия умря заедно с Хегел и началата на опитните науки проникнаха и продължават да проникват във всички отрасли на човешкото мислене.“² Той категорично отхвърля тезиса на Хегел, че „всичко съществуващо е разумно“. За Каравелов съществуващата действителност не само че няма признаци на разумност,

¹ Л. Каравелов, Събр. съч. Т. VI. С., 1966, с. 147.

² Пак там, с. 59.

но тя е варварска, гнусна и източник на несправедливост и непрекъснати страдания за народа. „Чуват се такива философи: всичко, що е станало от старо време, не трябва да се бута, защото е старо, а що е старо, то е добро и свето. Всичко, що е мъртво, е окаменено, трябва да се изхвърли из нашия живот. Всеки човек, всеки народ, трябва да отхвърли от себе си логика, която твърди, че всичко, що съществува днес, е разумно и добро.“³ Каравелов издига призива за борба против „недостатъците на обществения живот“, за коренна промяна на съществуващото, защото от само себе си те няма да се поправят. Но явно е, че Каравелов не вижда новото и революционното в Хегеловата диалектика. Като утвърждава тезиса, че на българите е нужна положителна наука и истинска философия, той отхвърля и старите философски системи. „Нито Платоновата и Сократовата философия, нито Ликурговите и Соломоновите закони, нито Диогеновите мъдрости могат да имат значение в сегашния XIX в. Всичко, шото е умряло, то е отишло, а новите времена изискват и нови идеи и нов живот.“⁴

Каравелов в противоположност на средновековната схоластика, идеалистическата философия на Хегел и еkleктизма на „домашните“ философи издига лозунга за „истинска философия“, за „здрава философия“, за единство на реалната философия и естествознанието. „Естествените закони са единственият път, когото е определила здравата философия, за да се повдигне коя и да е наука и да се познае коя да е истина. Всеки историк, всеки моралист и всеки философ не шат да могат да изпълняват своите цели, ако техните изследвания не бъдат основани на природните явления и на естествените науки.“⁵ С тази идея, развита в статията на Каравелов „По-напред от всичко физиологията. . .“, се дообосновават други негови публикации.

Следователно за разлика от своите предшественици той разглежда философията не като наука за общите закони на битието и мисленето (Берон) или за битието (Стоянов—Берон), или за човешкото предназначение (Селимински), а като природна философия, т. е. като философия за човека и науката. Тя е пряко следствие от естествознанието и се гради върху природните закони. Тя е чужда на спекулативните умопостроения и на схоластичните умувания. Нейните принципи не противоречат и не се натрапват на науките, а произтичат от естествените науки и са в съгласие с тях.

Оттук Каравелов приема философията като обща концепция за битието на човека, за неговото съществуване и щастие. В този смисъл Каравелов създава нов антропологичен философски възглед, който се опира на положителното знание за човека и на естествените науки. В знаменитата си статия „Сръбската литература“ от 1867 г. Каравелов формулира разбирането си за реалната антропологична философия. Антропологическият принцип на Каравелов изисква преди всичко познаване на човека и природата върху основата на положителните науки и неопровержимите данни на природознанието и новата философия. Той подчертава: „Няма съмнение, че човек трябва преди всичко да познава себе си, да опознае своите наклонности и чак тогава да проучва останалите същества на белия свят. Обаче това не се правеше досега, както трябва, дори никак не се правеше. Хората гледаха да опознаят развитието и съществуването на душата без тялото, мъчеха се да разберат в коя част на тялото се намира душата, а за самото тяло нищо не знаеха. С психологията, логиката, а и с историята на философията досега се занимаваха (а и сега се занимават) предимно богословите (теолозите), идеалистите, калугерите и изобщо хората, които свикнаха да смятат анатомите и физиолозите за безбожници, глупави фантазори, дори и еретици.“⁶ Това схва-

³ Л. Каравелов. Събр. съч. Т. VI, С., 1966, с. 71

⁴ Пак там. Т. VII, С., 1967, с. 114.

⁵ Пак там. Т. VI, с. 165.

⁶ Пак там. Т. VI, с. 70.

щане още по-прецизно Каравелов обосновава в рецензията си „Небесните светили или планети и звездни минове“.⁷ Здравата, реалната или положителната философия има и големи практически задачи и изпълнява важни социални функции във възпитанието на гражданите. Голяма роля за създаването и обосноваването на природната философия са имали според Каравелов много мислители, сред които важно място заемат западните просветители и немските вулгарни материалисти. „Бокъл, Дрейпър и други преобърнаха наопаки историята и дадоха ѝ правилен ход; Молешот, Карл Фогт, Бюхнер и други разрушиха метафизиката и на нейно място издигнаха храма истинска наука и знание. Следователно естествените науки, а най-много физиологията не само че доби днес право да разследва и да проверява философията, но... настанало е вече онова щастливо време, в което никой не смее да говори за философията, ако той не е изучил понапред физиологията.“⁸

Схващането на Каравелов, че „здравата“ философия е зависима от физиология и естествознание, се опира на генералния му тезис за взаимодействието, взаимната зависимост и взаимопроникването на обществените и естествените науки. В това единство на обществознание и природознание ръководна методологическа роля наред със „здравата или истинна“ философия играе математиката. Това е едно от големите прозрения на Л. Каравелов.

„Основата на всяко знание, следователно и основата на всяко правилно учение и развитие, основата на цялата система на науките може да бъде само математиката. Без математическите науки е невъзможно човек да навлезе в по-голяма и по-широка сфера на знания. В добрите прастари времена не се е смятало, че това е толкова нужно. Историята не искаше и да знае за статистиката, географията и политическата икономия, логиката — за естествените науки, философията и аритметиката, но точно затова най-силните и най-енергичните умове навлизаха по някой път в такива затънтени кътчета, в които не е светила нито една искра божия. Без математиката не могат да вървят напред нито астрономията, нито физиката, нито химията. Без химията пропада цялата физиология и не могат да се обяснят процесите и целият органически живот. Без биологията са непонятни законите на живота на човешките общества, без нея не може да има нито история, нито социология.“⁹

Според Каравелов голямо значение във формирането на новите идеи на XIX в. има и френският философ Огюст Конт, към когото той се отнася и критично, и с уважение. О. Конт е „един от най-големите философи на нашето време, един от най-силните, най-дълбоките и бистри умове на това столетие.“¹⁰ С най-голямо уважение той се отнася и към руските революционни демократи Херцен, Чернишевски, Белински, Писарев и украинския Кобзар Т. Г. Шевченко.

И така Л. Каравелов, след като отхвърли несъстоятелните според него философски концепции, определя за единствено правилно т. нар. „здрава или истинна философия“.

Оттук той поставя на разглеждане основния въпрос на всяка философия. В рецензията си за книгата на В. Хаджистоянов-Берон „Естествена история“ Каравелов (от 1870 г.) специално разглежда физико-психологическата проблема, като предлага материалистическа интерпретация на въпроса за съотношението между душа и тяло.

⁷ Л. Каравелов. Събр. съч. Т. VI, с. 268—271.

⁸ Пак там, с. 166.

⁹ Пак там, с. 38—39.

¹⁰ Пак там. Т. IV. 1966, с. 555.

„Човекът е сътворен от две части, т. е. от душа и тяло, или *сила* и *материя*, както и самата природа. А може ли да съществува *силата* без *материя* и материята без *сила*, тоя въпрос трябва да реши физиологията и природната философия.“¹¹

Тъкмо от позициите на това свое схващане Каравелов дава отговор на въпроса за съдбата на душата. „Новите физиолози доказаха вече, че човешката душа е свързана с човешкото тяло и че всичките наши душевни движения се пораждават в нас от потребността на нашите физически органи.“¹² Следователно той предлага едно материалистическо решение на проблемата за съотношението между духовно и физично. Каравелов, като се опира на дълбоката си вяра в плодотворното единство на философия и физиология, смята, че главният мозък е наредба (апарат), която е предназначена да управлява човешката душа и чрез която се появяват мислите, съображенията, размишленията и пр.¹³ Нищо в многообразната природа не се губи. В цялата действителност има обективни природни закони. Затова всички явления в действителността имат „природни причини“. Природните закони и „природните причини“ на явленията се разкриват и изучават от естествените науки.¹⁴ Но Каравеловият антропологически материализъм е непоследователен, защото допуска понякога и отъждествяване на природата с бога.

Социологическите проблеми заемат важно място в миросгледа на Л. Каравелов.

Върху социалната концепция на Л. Каравелов оказват влияние социологическите теории на О. Конт, Дрейпър, Бъкъл и руските революционери-демократи.

Най-общо Каравеловата социална концепция може да се отнесе към натуралистическото социологическо направление. Л. Каравелов смята, че историята на човечеството трябва да се схваща в единство с природната история, а човекът като природен и социален феномен.

„Колкото за историята и политическата икономия — пише той, — то тия са тясно свързани с човешкия живот, защото са нищо друго освен човешки живот и затова историците и политико-икономистите трябва да стъпят твърде острожно на своя път... — човекът е дете на природата, следователно и историята му ще бъде природна.“¹⁵

Това е в духа на основния му антропологически философски принцип.

Центърът на социалните изследвания според Каравелов е общественят напредък в най-широкия смисъл на понятието. Така в статията си „Опишете действителния живот“ от ян. 1871 г. той изтъква, че „всяка една наука, която се нарича човеческо знание, трябва да брани човешките права и да открива истинния път към цивилизацията и напредъка“¹⁶. Това Каравелов винаги съчетава с призива да опознае себе си, околните и обществото. „Да опознае човек сам себе си е начало на всяка една наука, на всяка философия, на всяка истина“ (т. VI, с. 165).

Каравелов като революционер-демократ решително осъжда възгледа, че географското направление в социологията е последователно научен възглед за обществото. Различните степени на човешката история, детство, зрелост и старост, а заедно с това и различните прояви на нравствеността са социални, а не биологически явления.

Той обосновава три тезиса (в статията си „Сръбска литература“) за основните социални явления в общественния живот, като нужда, труд, щастие и цивилизация, които доразширява и дообосновава в други статии.

¹¹ Л. Каравелов. Събр. съч. Т. VI. 1966, с. 167.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там, с. 210.

¹⁵ Пак там, с. 173.

¹⁶ Пак там.

1. „Материалните нужди карат всеки човек да се прослави във всички области на своята икономическа дейност, тогава в страната се явява изобилие от продукти за задоволяване на различни човешки нужди — и това се казва богатство.“¹⁷ И така материалните нужди обуславят производството, което създава общественото богатство.

Второ, че „... човешкото щастие зависи от просвещението, а просвещението от материалното богатство. А материалното богатство от свободата“.

Този втори тезис за човешкото щастие се допълва от сериозното съображение, че „Може да се каже без преувеличение, че човешкото щастие зависи изключително от особеностите на неговия обществен живот. . . , където няма свобода, там няма нито щастие, нито благоденствие.“¹⁸

Като тълкува проблемата за човешкото щастие изключително върху обществена основа, като социолог Каравелов формулира третия си тезис, че: „Трудът създава всички блага, а благото — цивилизация и нравственост.“¹⁹

Каравелов съчетава тези възгледи с идеята за ролята на просветата в развитието на обществото. За него тезисът на Бъкъл за важната роля на знанието в прогреса на културата и за развитието на всяка цивилизация е достоверен факт.²⁰

Творци на историята и на най-великите социални събития са народните маси. Народната революция в България също ще бъде дело на трудовите маси — селяни, занаятчии и бедни граждани. Ако в борбата на българския народ за свобода окажат подкрепа и други страни, то това ще бъдат представителите на трудовия народ. За свобода проливат кръвта си само онеправданите и социално потиснатите. Френският пролетариат с участието си в революцията е доказал това пред целия свят, затова и на него принадлежи бъдещето и Франция.

Един от най-съществени моменти в социалния живот е ролята на масите, на тяхната съзнателна и волева дейност в историческите събития. От дейността на хората се определя ходът на дадено събитие, а не от фатума. От историческите обстоятелства Каравелов извежда и човешката нравственост.

Любен Каравелов е социолог-реалист, който решава проблемата за бъдещото социално развитие на страната в зависимост от конкретната историческа ситуация на Балканите и Европа. Той издига идеята, че бъдещето на балканските народи е във федерацията на балканските страни. Социалният му идеал е демократичната република от типа на Швейцария и САЩ, които тогава са характерни с демократични свободи, отсъствието на бюрократично-военен апарат и както се изразява Енгелс, образец на самоуправление. Тази идея Каравелов широко обосновава в брошурата си „Български глас“. От редица негови статии следва, че той смята капиталистическия път за неизбежен в бъдещото свободно развитие на България.

С критиката си на феодализма изобщо и по-специално на турския феодализъм, на идеите на просветителството и туркофилството за социалното развитие на България и с обосноваването на идеята, че социалната революция ще освободи българския народ от политическо и национално робство, Л. Каравелов заема едно от най-видните места в историята на общественно-политическата мисъл в България.

А със своите философско-социологически схващания — сплав от естествознание и човекознание върху материалистическа основа — той заложи основите на научния мироглед на българите. Този възглед за света и човека днес на марксистко-ленинска основа е всеобщият светоглед на целия народ.

¹⁷ Л. Каравелов, Събр. съч. Т. VI., с. 50.

¹⁸ Пак там, с. 51.

¹⁹ Пак там, с. 65.

²⁰ Пак там, с. 148.